

NKGB–NKVD prieš lenkų pogrindį Lietuvoje 1944 m. antroje pusėje–1945 m. pirmoje pusėje

Lenkų pogrindžio (Armijos krajovos, AK) veikla Lietuvoje antrosios sovietų okupacijos pradžioje (1944–1945 m.) iki šiol nėra pakankamai gerai ištirta. Šią temą daugiausia tiria Lenkijos istorikai. Vis dėlto AK veikla Lietuvoje yra Lietuvos istorijos dalis ir neturėtų būti Lietuvos istorikų užmiršta. Straipsnio tikslas – parodyti, kaip sovietų represinės struktūros (NKVD ir NKGB) 1944–1945 m. persekiojo ir naikino ginkluotą lenkų pogrindį (AK). AK naikinimo procesas skirstomas į tris pagrindinius etapus, parodoma, kaip buvo sunaikinta AK vadovybė ir atskiri partizanų būriai, atskleidžiama NKVD–NKGB taktika AK atžvilgiu, pateikiama suimtų ir nušautų lenkų pogrindžio narių statistika. Straipsnio autorius daro išvadą, jog sovietų represinėms struktūroms iki 1945 m. rudens pavyko sunaikinti organizuotą lenkų pogrindį Lietuvoje.

Atsivėrus buvusios Sovietų Sąjungos KGB ir VRM archyvams, Lenkijos istorikai suskubo pildyti Armijos krajovos (toliau – AK) veiklos Ukrainoje, Baltarusijoje ir Lietuvoje „baltąsias dėmes“. Lenkijos mokslų akademijos Politinių studijų institute įsteigtas specialus studijų centras ėmė leisti „Rytinių žemių biblioteką“, skirtą buvusios Lenkijos valstybės rytinių žemių istorijai Antrojo pasaulinio karo metais. Pirmajame minėtos bibliotekos leidinyje aptariama AK veikla Rytų Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje. Tarp

šio leidinio straipsnių autoriaus nagrinėjami problematikai svarbūs dr. A. Chmielarzo ir dr. H. Piskunowicziaus darbai¹.

1997 m. Varšuvoje „Rytinių žemių bibliotekos“ serijoje buvo išleisti du dokumentų rinkiniai, nušviečiantys lenkų pogrindžio veiklą Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpiu². Juose publikuojami Baltarusijos archyvų dokumentai apie AK veiklą Vakarų Baltarusijoje ir Rytų Lietuvoje. Vis dėlto lenkų pogrindžio veikla ir sovietų saugumo represijos prieš AK nėra detaliai atskleistos. Iki šiol mažai tirta lenkų partizanų veikla 1944–1945 m., jų skaičius, patirti nuostoliai, įvykdytos kovinės operacijos, AK struktūrų likvidavimosi ir legalizavimosi procesas.

Po masinių areštų pirmosios sovietų okupacijos metu (ypač 1941 m. pavasarį) lenkų pogrindis vokiečių okupacijos metais sugebėjo atsigauti ir sustiprėti. Buvo sukurta aiški organizacinė struktūra, verbuojami nauji nariai, kaupiami ginklai. 1943–1944 m. Vilniuje veikė gausūs Armijos krajovos būriai, brigados ir junginiai, kuriuose tarnavo apie 17–18 tūkst. kariškių. AK Vilniaus apygardos vadovybė palaikė kurjerių ryšius su AK vyriausiąja komendantūra Varšuvoje ir radijo ryšį su Londone reziduojančia Lenkijos Respublikos emigracine vyriausybe. Sovietų Sąjungos politinė ir karinė vadovybė žinojo apie AK nusistatymą kovoti dėl Len-

kijos valstybės atkūrimo su prieškarinėmis sienomis Rytuose ir apie komplikuotus AK santykius su sovietų partizanais Vakarų Baltarusijoje ir Rytų Lietuvoje. Dėl to NKVD–NKGB aparatas iš anksto rengėsi sunaikinti lenkų pogrindį. Po W. Churchillio kalbos Anglijos parlamente 1944 m. vasario 22 d. Josifas Stalinas suprato, kad Vakarų sąjungininkai sutiks pokarinės Lenkijos rytinę sieną nustatyti pagal Kerzono liniją, t. y. Lvoją ir Vilnių atiduoti Sovietų Sąjungai. Dėl to SSRS vadovybė AK veiklą į rytus už Kerzono linijos vertino kaip neteisėtą ir priešiską svetimos valstybės karinių pajėgų veiklą SSRS teritorijoje. Centriniam ir vietiniams NKVD–NKGB organams buvo duotos direktyvos užimtose vakarinėse respublikose slopinti kiekvieną tautinio pasipriešinimo židinį.

Dar 1944 m. kovo mėn. Pavlo Posade buvo sukurta Lietuvos SSR NKGB operatyvinė grupė, kuri liepos mėn. persikėlė į Lietuvą ir čia ėmė kurti NKGB struktūras. Liepos 16 d. į Vilnių atvyko SSRS NKVD liaudies komisaro Lavrentijaus Berijos trečiasis pavaduotojas, valstybės saugumo 2-ojo rango komisaras Ivanas Serovas. Jis suorganizavo III Baltarusijos fronto vado armijos generolo Ivano Černiachovskio susitikimą su LKP(b) CK pirmuoju sekretoriumi Antanu Sniečkumi. Susitikime buvo aptarti ir represinių organų veiklos klausimai. Lietuvoje I. Serovas išbuvo 2,5 mėnesio³.

Jau liepos 16 d. L. Berija, remdamasis I. Serovo pranešimu iš Vilniaus, parašė tarnybinį pranešimą J. Stalinui, Viačeslavui Molotovui ir Arkadijui Antonovui apie padėtį Vilniuje ir pasirengimą vykdyti karines čekistines operacijas. Pranešime daug vietos skiriama Armijai krajavai. L. Berija rašė, kad pagal pradinius duomenis AK formuotes sudaro 30 atskirų brigadų po 300–600 žmonių. Be to, Vilniuje veikia karinė lenkų organizacija, kurioje yra apie 1500 žmonių. AK daliniai susitelkę prie Varkala-

biškių–Turgelių (apie 7–8 tūkst.), Medininkų (beveik 8 tūkst.) ir prie Naujųjų Verkių (3–4 tūkst.). Iš viso AK daliniuose yra apie 25 tūkst. kareivių. Kai kurios AK brigados turinčios artilerijos pabūklų ir net tankų (2-ajame junginyje pastebėti 3 vokiški tankai). L. Berija pažymėjo, kad AK Vilniuje elgiasi gana įžūliai: prievarta atiminėja iš gyventojų maisto produktus, gyvulius ir arklius, draudžia gyventojams duoti maisto Raudonosios armijos daliniams, virš rotušės iškėlė Lenkijos vėliavą, raudonarmiečių laidotuviuose Vilniuje NKVD plk. Piotriui Kapralovui pareiškė, kad Vilnius niekada nebuvo ir nebus lietuviškas miestas. L. Berijos pranešime peikiamas RA 277-osios divizijos vadas gen. mjr. Belkinas-Gladyševas už tai, kad raštu pareiškė padėką AK 2-ojo junginio vadui Vengelnui už dalyvavimą mūšiuose su vokiečiais prie Vilniaus. Liepos 15 d. buvo surasti du AK ginklų sandėliai. NKVD paėmė 302 vokiškus kulkosvaidžius, 152 šautuvus ir 40 granatų. Šiuos ginklus mėginta išvežti iš Vilniaus į miškus AK daliniams. Pranešime L. Berija pažymėjo, kad Vilniuje šiuo metu yra du NKVD kariuomenės batalionai ir vienas pulkas, be to, į Vilniaus rajoną permesta viena NKVD vidaus kariuomenės divizija ir keturi pasienio kariuomenės pulkai. Po 4–5 dienų Vilniuje turėtų būti sutelkta 12 tūkst. NKVD kariuomenės kareivių. Pranešimo pabaigoje rašoma, jog I. Serovui nurodyta suteikti paramą III Baltarusijos fronto vadovybei vykdant Vyriausiosios kariuomenės vadovybės 1944 m. liepos 14 d. direktyvą Nr. 220145 (direktyvos turinys nežinomas) ir užtikrinti reikalingas čekistines priemones, kad minėta direktyva būtų įvykdyta⁴. Sprendžiant pagal šį L. Berijos pranešimą, jau nuo pat Vilniaus užėmimo NKVD vadovybė rengėsi sunaikinti čia esančius AK dalinius. Tiesa, NKVD gerokai pervertino AK dalinių gausumą (iš tikrųjų aplink Vilnių buvo susitelkę ne 25 tūkst., bet 8–10 tūkst. AK partizanų).

Karo su Vokietija metu ypač svarbų vaidmenį kovojant su antisovietiniu pasipriešinimu atliko įvairių rūšių NKVD kariuomenės daliniai. Jie buvo pavaldūs NKVD fronto užnugario apsaugos kariuomenės viršininkui (III Baltarusijos fronto, kurio kariuomenė užėmė rytinę Lietuvos dalį, viršininku buvo generolas majoras Ivanas Liubas). Kiekvienam frontui NKVD–NKGB vyriausioji vadovybė paskirdavo įgaliotinį, koordinavusį NKVD užnugario kariuomenės ir atsikūrusių vietinių saugumo organų darbą. III Baltarusijos fronto NKVD–NKGB įgaliotiniu buvo paskirtas saugumo komisaras Ivanas Tkačenka⁵.

Jau pirmą dieną po Vilniaus užėmimo mieste pradėjo darbą 19 NKVD–NKGB operatyvinių grupių. Vietiniai represinių organų pareigūnai aukštesniems viršininkams rašydavo kasdienes, penkiadienes, dešimtdienes, mėnesines ir kitokias operatyvines suvestines. Jose buvo smulkiai informuojama apie sulaikytų asmenų kategorijas, nurodomas jų skaičius, kiek paimta ginklų ir užverbuota NKVD–NKGB agentų bei informatorių.

Pirmojoje Lietuvos SSR NKVD liaudies komisaro pulkininko Juozo Bartašiūno operatyvinėje suvestinėje nurodyta, jog 1944 m. liepos 15 d. Vilniuje NKVD užverbavo 14 slaptų informatorių, o iš AK (suvestinėje pavartotas „baltalenkių“ terminas) paėmė 162 šautuvus⁶.

AK INTERNAVIMAS 1944 M. LIEPOS MĖN.

Lenkų pogrindžio dalyvių represijos prasidėjo iškart užėmus Vilnių. Ypač pagarsėjo AK Vilniaus–Naugarduko komendanto Aleksanderio Krzyzanowskio (slap. Wilk, Wilkas) areštas. Nors AK daliniai ir talkininkavo Raudonajai armijai užimant Vilnių, ta-

čiau sovietai nelaikė AK savo sąjungininkais ir laukė palankaus momento AK nuginkluoti. AK vadovybė tikėjosi, jog pavyks susitarti su III Baltarusijos fronto vadu I. Černiachovskiu dėl AK Vilniaus ir Naugarduko dalinių performavimo į dvi pėstininkų divizijas ir vieną kavalerijos brigadą. Šie AK junginiai būtų buvę pavaldūs Lenkijos vyriausybei Londone ir kaip Raudonosios armijos sąjungininkai toliau kovotų su vokiečiais. Liepos 17 d. A. Krzyzanowskis buvo pakviestas atvykti iš Varkalabiškių (į pietryčius nuo Vilniaus, ten buvo įsikūręs AK Vilniaus apygardos lauko štabas) į Vilnių susitikti su gen. I. Černiachovskiu. Kartu su A. Krzyzanowskiu į III Baltarusijos fronto štabą (tuomet Kosciuškos g. 14, dabar 34) išvyko AK operacinio štabo viršininkas majoras T. Cetyś (slap. Slaw), vairuotojas ir juos lydintis sovietų karininkas. Atvykę į gen. I. Černiachovskio štabą, AK vadai iš karto buvo suimti. Prasidėjo AK nuginklavimas ir internavimas. Tą pačią dieną NKVD apgaulės būdu suėmė į Vilnių derybų atvykusius AK Naugarduko apygardos komendantą pplk. Adamą Szydłowską (slap. Poleszuk), Vilniaus apygardos štabo viršininką pplk. L. Krzeszowską (slap. Ludwik) ir Vilko adjutantą E. Budzyską (slap. Brankard)⁷.

Liepos 17* d. AK brigadų ir batalionų vadus sovietų pageidavimu Vilkas sukvietė į patikrinimą Bogušiuose (5 km nuo Varkalabiškių). Į susitikimą atvyko 24 AK karininkai, lydimi keliolikos eilinių. Atvykusiuosius raudonarmiečiai apsupo ir suėmė. Tarp suimtųjų pakliuvo Vilniaus apygardos štabo intendantas mjr. K. Radzikowskis (slap. Dąbek), AK 6-osios brigados vadas mjr. F. Koprowskis (slap. Konar), apygardos 2-ojo junginio (grupotės) vadas mjr. M. Potockis (slap. Węgielny), 3-iosios brigados vadas kpt. G. Frogas (slap. Szczerbiec) ir kt. AK karininkai. Visi jie buvo nuvežti į Lukiškių kalėjimą⁸.

* NKVD dokumentuose 1944 m. liepos 18 d.

1944 m. liepos 18 d. L. Berija išsiuntė J. Stalinui, V. Molotovui ir A. Antonovui tarpybinį pranešimą apie Vilniaus apygardos AK dalinių nuginklavimą. Pranešime rašoma, kad liepos 17 d. apie 20 val. vakaro į tariamą AK brigadų vadų apžiūrą Bogušių kaimo apylinkėse atvyko 26 karininkai: 9 brigadų vadai, 12 būrių vadų ir 5 štabų karininkai. Pagrąsinus atidengti ugnį AK karininkai be pasipriešinimo pasidavė. Iki liepos 18 d. 16 val. NKVD ir RA daliniai nuginklavo 3500 akovcų, tarp jų 200 karininkų ir puskarininkų. Nuginkluojant buvo paimta 3000 šautuvų, 300 automatų, 50 kulkosvaidžių, 15 minosvaidžių, 7 lengvieji pabūklai, 12 automobilių, daug granatų ir šovinių. Suimti lenkų kariškiai buvo nukreipti į surinkimo punktus, o ginklai gabenami į sandėlius. Nuginkluojant AK jokių incidentų neįvyko⁹.

1944 m. liepos 20 d. L. Berija vėl siunčia pranešimą J. Stalinui dėl Vilniaus AK nuginklavimo eigos. Pranešime nurodyta, kad per dvi operacijos dienas išankstiniais duomenimis buvo nuginkluota daugiau kaip 6 tūkst. žmonių, tarp jų 650 karininkų ir puskarininkų, paimta 5100 šautuvų, 350 automatų, 230 kulkosvaidžių, 12 lengvųjų pabūklų, 27 automašinos, 7 radijo stotys, 350 arklių ir daug šaudmenų. Sulaikyti lenkų partizanai buvo varomi į surinkimo punktus. Medininkų punkte liepos 20 d. buvo laikoma apie 4 tūkst. lenkų, kiti buvo pakeliui į surinkimo punktus. Kai kurie miške pasislėpę AK partizanai metė ginklus ir išsivaikščiojo po namus. NKVD skaičiavimais, liepos 20 d. jų buvo apie tūkstantį¹⁰.

L. Berijos 1944 m. rugpjūčio 3 d. pranešime J. Stalinui buvo pateikti apibendrinti duomenys apie AK internavimą Vilniaus srityje. Pagal III Baltarusijos fronto junginių pateiktus duomenis, iš viso buvo nugin-

kluota 7924 lenkų kariškiai. 4400 kareivių ir karininkų išsiųsta į surinkimo punktus, 3500 kareivių paleista namo. Be to, I Baltijos fronto kariuomenė nuginklavo 400 lenkų kareivių. Nuginkluojant AK buvo paimta 5500 šautuvų, 370 automatų, 270 kulkosvaidžių, 12 lengvųjų pabūklų, 27 automobiliai, 7 radijo stotys, 720 arklių.

Į Berlingo* armiją per kelias dienas pavyko užverbuoti 440 akovcų. AK karininkai į Berlingo armiją stoti atsisakė motyvuodami, jog nėra gavę atitinkamo aukščiausiosios vadovybės įsakymo¹¹.

LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininko Jeršovo pažymoje rašoma, jog 1944 m. liepos mėn. buvo internuota 7 tūkst. lenkų. Internavimo išvengė apie 7,5 tūkst. akovcų, kurie pasislėpė Lietuvoje ir Baltarusijoje, dar apie 1000 AK narių perėjo fronto liniją ir pasitraukė į Lenkiją¹².

Internuotieji akovcai iš pradžių buvo laikomi Medininkų pilies kieme, paskui išvežti į Rusiją. Iš internuotų AK kareivių Kalugoje buvo suformuotas 361-asis Raudonosios armijos pulkas (apie 5 tūkst. kariškių). Tačiau kariams atsisakius duoti sovietinę priesaiką, pulkas buvo performuotas į darbo batalionus ir išsiųstas kirsti miško, o pasibaigus karui, 1946 m. sausio 4 d. lenkų kareiviai buvo repatrijuoti į Lenkiją. Internuotieji Vilniaus AK karininkai iš Riazanės buvo išleisti į Lenkiją 1947 m. lapkričio 4 d.¹³

Nors AK vadai ir eiliniai 1944 m. liepos mėn. buvo masiškai internuojami, lenkų pagrindis sugebėjo išsaugoti savo struktūras ir kadrus. Išliko beveik nepaliesta Vyriausybės įgaliotinio (delegatūros) įstaiga. Vadovavimą Vilniaus–Naugarduko apygardai perėmė pplk. Julianas Kulikowskis (slap. Ryngraf), apygardos štabo viršininku buvo paskirtas Stanislawas Heilmanas

* L. Berlingas – 1943 m. Sovietų Sąjungoje sukurtos lenkų pėstininkų divizijos (T. Kosciuškos vardo) vadas, 1944 m. generolas, 1-osios lenkų armijos vadas, vėliau Lenkijos kariuomenės 1-osios armijos vadas.

(slap. Wilenczuk, Tomasz). Buvo atnaujinta pogrindžio laikraščių ir atsišaukimų leidyba, energingai dirbo fiktyvių dokumentų gamybos biuras, diversijų ir teroro grupė (Kedyw) ėmė vykdyti mirties nuosprendžius NKVD–NKGB agentams. Provincijoje veikė Fakyro, Gromo, Turo, Korsazo ir kt. partizanų būriai, į kuriuos stėjo vis nauji žmonės. Šie būriai terorizavo sovietinį ir partinį aktyvą.

Stiprėjant lietuvių ir lenkų partizanų pasipriešinimui, į Lietuvą buvo perkeliamos vis didesnės NKVD kariuomenės pajėgos. Rugsėjo pradžioje buvo perkelta 4-oji NKVD vidaus kariuomenės šaulių divizija (vadas – gen. mjr. Pavelas Vetrovas), anksčiau „pasizymėjusi“ tremiant Krymo totorius ir Šiaurės Kaukazo tautas. 25-asis šios divizijos pulkas buvo dislokuotas Vilniuje. Be to, į Lietuvą buvo atkeliami dirbti šimtai saugumo darbuotojų iš įvairių SSRS regionų.

I. Serovo nurodymu III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenei buvo pavesta patikrinti visas gyvenvietes, geležinkelio stotis, šukuoti miškus. Fronto kontroliuojamoje Lietuvos dalyje 1944 m. rugsėjo 1–8 d. vyko pirmoji masinė Lietuvos gyventojų tikrinimo ir vietovių šukavimo operacija. Buvo atliekama sulaikytų asmenų filtracija, sodybų kratos, karo prievolininkai siunčiami į surinkimo punktus. Nuo 1944 m. rugsėjo 1 d. tokią pat operaciją pradėjo I Pabaltijo fronto užnugario apsaugos kariuomenė. Operacijoje dalyvavo 12 NKVD kariuomenės pulkų (apie 17 tūkst. kareivių). Vadovavo I. Serovas¹⁴.

1944 m. spalio 12 d. buvo išleistas bendras SSRS NKVD–NKGB įsakymas Nr. 001257/00388 „Dėl antisovietinio pogrindžio ir ginkluotų gaujų likvidavimo Lietuvos SSR teritorijoje“. Įsakymu Lietuvoje veikiančių represinių organų vadovai (NKVD komisaras J. Bartašiūnas ir NKGB komisaras Aleksandras Guzevičius) buvo įpareigoti suaktyvinti operatyvinį-agentūrinį darbą, daugiausia dėmesio skiriant antisovietinių organizaci-

jų vadovybių atskleidimui ir likvidavimui. Įsakyme taip pat rašoma, kad į Lietuvos SSR siunčiama 18 NKVD Kovos su banditizmu sričių valdybų skyrių viršininkų. Sovietų represinės struktūros ne tik rengė kovines operacijas, bet vis dažniau ėmė taikyti naujus metodus: infiltruoti į partizanų gretas agentus ir naikinti pogrindį iš vidaus. Labai išsiplėtė saugumo organų agentūrinis tinklas. 1944 m. lapkričio 15 d. Lietuvoje buvo užverbuoti 8 rezidentai, 189 agentai ir 1579 informatoriai¹⁵.

Siekiant sustiprinti Lietuvos SSR NKVD–NKGB struktūras ir pagerinti jų funkcionavimą, 1944 m. gruodžio mėn. Lietuvos teritorija buvo suskirstyta į 9 operatyvinius sektorius, vadovaujamus SSRS NKVD–NKGB darbuotojų. Vilniaus operatyviam sektoriui vadovavo valstybės saugumo plk. Ivanas Rudyka. Sektorius apėmė Trakų, Alytaus ir Vilniaus apskritis. Be to, buvo įsteigta 22 apskričių bei Vilniaus ir Kauno miestų NKGB skyriai. Iš Maskvos ir kitų SSRS sričių buvo atsiųsti 205 čekistai ir paskirstyti po NKVD–NKGB apskričių skyrius.

Operatyvinių sektorių viršininkams buvo pavaldūs visi jų teritorijoje dislokuoti NKVD kariniai daliniai ir represinių struktūrų aparatas. Karines čekistines operacijas prieš visą antisovietinį pogrindį Lietuvoje vykdė 12 NKVD vidaus ir pasienio kariuomenės pulkų (16 370 kariškių)¹⁶.

Kovai su partizanais LSSR NKVD buvo įsteigtas specialus Kovos su banditizmu skyrius (1946 m. vasario 15 d. J. Bartašiūno įsakymu reorganizuotas į LSSR NKVD Kovos su banditizmu valdybą¹⁷). NKVD Kovos su banditizmu skyrius Lietuvoje pradėjo veikti nuo pat antrosios sovietų okupacijos pradžios (1944 m. liepos mėn.). Skyriaus viršininku buvo paskirtas valstybės saugumo pplk. Nikolajus Slepniovas (šias pareigas ėjo iki 1944 m. lapkričio mėn.).

Kovos su banditizmu skyrių sudarė 3 poskyriai, operatyvinio ryšio grupė, informa-

cinė statistikos grupė, skyriaus sekretoriatas, žvalgybos ir nustatymo poskyris¹⁸. 2-asis poskyris buvo atsakingas už kovą su lenkų tautiniu pagrindžiu (Armija krajova)¹⁹. Apskričių NKVD skyriuose buvo įsteigti Kovos su banditizmu poskyriai ir grupės, o valsčiuose dirbo vyresnieji operatyviniai įgaliotiniai. 1944 m. lapkričio pradžioje Lietuvoje dirbo 21 apskričių ir 32 valsčių NKVD–NKGB operatyvinės grupės²⁰. Vilniaus apskrities operatyvinei grupei vadovavo pplk. Trošinas, Trakų – pplk. Gorelkinas, Švenčionių – lt. Borkovas, Zarasų – pplk. Ivanovas.

AK NARIŲ SUĖMIMAI 1944 M. RUDENĮ IR ŽIEMĄ

Pagal I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 12 d. pranešimą VKP(b) CK biuro Lietuvoje pirmininkui M. Suslovui, NKVD–NKGB veikla Vilniaus mieste buvo siekiama nustatyti ir sunaikinti Armijos krajovos struktūras. Buvo įsteigtos NKGB darbuotojų operatyvinės grupės. Jos privalėjo sukurti platų agentų informatorių tinklą, atskleisti ir sunaikinti lenkų pagrindžio dalyvius. Buvo nustatyta apie 100 AK konspiracinių butų ir suorganizuotos čekistų pasalos. Pasalų metu kiekviename bute buvo sulaikoma po 20–30 žmonių, kuriuos filtruodavo speciali operatyvinė NKGB grupė. Iki gruodžio 20 d. Vilniuje buvo suimta 2186 AK nariai²¹.

Lenkų pagrindžiui atskleisti ir sunaikinti NKVD–NKGB ketino panaudoti suimtą AK Vilniaus–Naugarduko apygardos komendantą A. Krzyzanowskį. Minėtame I. Tkačenkos pranešime M. Suslovui rašoma, jog tardomas AK komendantas pateikė išsamių žinių apie lenkų pagrindį, išvardijo daug pagrindžio dalyvių pavardžių ir konspiracinių butų adresų. Be to, A. Krzyzanowskis (NKGB nežinojo jo tikrosios pavardės ir vadino jį Kulčickiu) esą sutikęs bendradarbiauti su so-

vietų saugumu. I. Tkačenka siūlė M. Suslovui paleisti A. Krzyzanowskį ir pavesti jam su NKGB priežiūra organizuoti lenkų komunistinei vyriausybei (Lenkijos tautinio išvadavimo komitetui) pavaldžią diviziją. I. Tkačenkos nuomone, generolas Vilkas turįs didelį autoritetą tarp Vilniaus lenkų ir jo kviečiami į šią diviziją įstotų tūkstančiai Lietuvos ir Baltarusijos lenkų. Planuojamą lenkų diviziją siūlyta sukurti Gardine. Tačiau šio plano NKGB nepavyko įgyvendinti.

Masiniais suėmimais ir varžydama pasų išdavimą lenkams NKVD–NKGB vadovybė sąmoningai stengėsi priversti Lietuvos lenkus greičiau išvažiuoti į Lenkiją ir taip susiaurinti AK pagrindžio rėmėjų bazę. NKVD registracijos duomenimis, 1944 m. pabaigoje Vilniuje gyveno 84 990 lenkų ir 7958 lietuviai (iš viso Vilniuje tuomet gyveno 106 500 žmonių)²².

1944 m. rugpjūčio pradžioje saugumas nustatė, kad Vilniaus AK palaiko radijo ryšį su Londonu. Buvo nustatyta radijo siųstuvo vieta ir rugpjūčio 9 d. čekistai surengė operaciją. AK radistai buvo užklupti radijo seanso metu. Suimti septyni asmenys (H. Jasinskis, Kazimieras Kroplia, B. Lagutka ir kt.). Atliekant tardymą nustatyta, jog radistas K. Kroplia iš buto (Gedimino g. 39–6) liepos mėn. į Londoną pasiuntė 5, o iš Londono gavo 8 šifruotas telegramas. Iki suėmimo likus dviem dienoms K. Kroplia ir H. Jasinskis atnaujino ryšį su Londonu B. Lagutkos bute. NKVD sužinojo, kad radistams vadovavo apygardos štabo 5-ojo skyriaus viršininkas kpt. Stefanus Czernikas (slap. Stefan). Agentui Šerlokui pavesta užduotis surasti S. Czerniką. Po kelių dienų (rugsjūčio 13 d.) S. Czernikas buvo surastas ir suimtas. Jis prisipažino esąs AK apygardos štabo ryšių viršininkas²³. Rugsjūčio 30 d. Lisowskio bute (Antakalnio g. 104) buvo surasta AK radijo technikos slėptuvė: racija, 6 siųstuvai, 15 kvarcų ir 20 lempų²⁴.

Iš Rusijos atvykusi speciali NKGB operatyvinė grupė rugpjūčio 27 d. užpelengavo veikiančią slaptą radijo stotį ir tą pačią naktį sulaukė radistus Antoną Malczewskį-Syropatką, Juzefą Litvinionoką, konspiracinio buto šeimininką (Sėlių g. 46) Marianą Lomnickį, jo žmoną Kazimierą ir dukrą Danutą²⁵.

Rugpjūčio 25 d. naktį į 29 d. buvo suimtas AK apygardos štabo darbuotojas Janas Stankowskis. Per kratas buvo surastos dvi slėptuvės su radijo technika. J. Stankowskis papasakojo, jog visa radijo technika yra gauta iš Varšuvos (iš viso 13 radijo siųstuvų ir 20 portatyvinių radijo imtuvų). Radijo techniką J. Stankowskis išduodavo vadams ir radistams S. Czerniko nurodymu²⁶.

Rugsėjo 26 d. NKGB suėmė AK apygardos štabo operatyvinio skyriaus viršininką Zygmuntą Blumskį²⁷.

Spalio mėn. NKVD suėmė grupę buvusių AK 3-iosios brigados (Ščerbec) narių, kurie numatė iš pradžių atkurti vieną brigados kuopą Vilniuje, paskui perkelti ją į miškus. Iš viso suimta 42 asmenys²⁸.

Lietuvos SSR NKVD įskaitoje 1944 m. lapkričio 10 d. buvo 84 partizanų būriai (3915 kovotojų), 11 antisovietinių grupuočių (124 nariai) ir 33 660 tarnybos RA vengiančių asmenų. 1944 m. rudenį okupantams labiausiai priešinosi Panevėžio, Švenčionių, Trakų, Ukmergės, Vilniaus ir Zarasų apskritys. Atsižvelgdamas į stiprėjantį pasipriešinimą NKVD–NKGB numatė: a) sustiprinti apskričių operatyvines grupes įtraukiant į jas iš SSRS NKVD atvykusius kvalifikuotus darbuotojus; b) į lenkų partizanų veiklos rajonus pritraukti daugiau NKVD vidaus kariuomenės ir III Baltarusijos fronto užnugario kariuomenės; c) užverbuoti daugiau kvalifikuotų agentų ir juos infiltruoti į veikiančius partizanų būrius; d) sukompaktuoti LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyrių ir NKVD apskričių skyrius; e) sutvarkyti NKVD–NKGB operatyvines įskaitas²⁹.

Lapkričio 20–30 d. NKVD–NKGB operacijų metu buvo sunaikinta 15 partizanų būrių, nušauta 125 ir suimta 218 partizanų, be to, suimta 23 lenkų pogrindžio organizacijų nariai ir sunkiai identifikuojami 69 „lenkų nacionalistai“³⁰.

NKVD–NKGB teroras apogėjų pasiekė gruodžio mėn. NKGB operatyvinėse suvestinėse dažniausiai buvo nurodomas bendras suimtų ir nušautų partizanų (sovietinė terminologija, „banditų“) skaičius. Dėl to apytikrį sunaikintų lenkų partizanų skaičių galima nustatyti remiantis tankiausiai lenkų gyvenamų apskričių duomenimis. Kaip žinoma, AK būriai aktyviausiai veikė tuometinėse Vilniaus ir Trakų apskrityse. 1944 m. liepos mėn.–gruodžio 25 d. Vilniaus apskrityje buvo suimta 216, Trakų – 154 asmenys. Be to, Lietuvos SSR NKGB 2-asis skyrius suėmė 215 įtariamų antisovietine veikla lenkų³¹.

1944 m. gruodžio 25 d.–1945 m. sausio 1 d. NKGB suėmė 370 lenkų pogrindžio dalyvių (NKGB terminologija, „lenkų buržuazinių nacionalistų“)³², o pirmomis 1945 m. sausio dienomis – 537 lenkų pogrindininkus³³.

LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininko valstybės saugumo mjr. Jeršovo 1945 m. sausio 3 d. pažymoje apie lenkų pogrindį Lietuvoje rašoma, jog 1944 m. gruodžio mėn. NKGB suėmė ir filtravimo tikslais sulaukė 2699 lenkų nacionalistus, atskleidė ir sunaikino dviejų iš penkių AK Vilniaus miesto rajonų vadovybę. Naikinant AK Vilniaus miesto struktūras buvo suimti 77 žmonės, taip pat 26 AK ekzekutyvos (mirties nuosprendžius vykdžiusios grupės) nariai. Suėmus ekzekutyvos narius buvo nustatyti trys AK narių įvykdyti teroro aktai Vilniuje³⁴.

1944 m. pabaigoje LSSR NKGB komisaro pavaduotojas valstybės saugumo plk. Rudakovas pasirašė 9 punktų kovos su lenkų pogrindžiu planą. Pagal šį planą buvo ketinama masiškai mobilizuoti 17–45 metų len-

kus į Berlingo armiją, sulaikyti visus buvusius lenkų karininkus ir buvusius AK karius. Planuota masiškai tikrinti vyrų dokumentus, organizuoti lenkų pagrindžio vadovybės paiešką ir areštus. Tuo tikslu buvo sudaryta speciali NKGB grupė. Taip pat nutarta atlikti visų žinomų konspiracinių butų kratas ir suimti butų savininkus, išstremti nelegaliai gyvenančių ir mobilizacijos vengiančių asmenų šeimas.

Rudakovo plane numatyta iš suimtųjų lenkų pagrindžio narių išskirti operatyviniu atžvilgiu perspektyviausius asmenis ir juos suburti į atskirą grupę. Lenkų pagrindžio dalyvių tardymui pavesta vadovauti valstybės saugumo plk. Kalmykovui³⁵.

Lietuvos SSR NKVD–NKGB nuo 1944 m. liepos vidurio iki 1944 m. gruodžio 20 d. suėmė 8592 asmenis ir nukovė 1589 partizanus. Per dešimt paskutinių 1944 m. gruodžio dienų sovietų represiniai organai suėmė 3857 asmenis ir nukovė 985 partizanus. Nuo Lietuvos užėmimo iki 1945 m. sausio 1 d. NKVD ir NKGB Lietuvoje suėmė iš viso 12 449 asmenis ir nukovė 2574 partizanus. Tarp suimtųjų buvo ir 3976 lenkų pagrindžio organizacijų nariai. Nuo liepos vidurio iki 1945 m. sausio 1 d. Vilniuje suimti 2807 asmenys³⁶.

Sovietų duomenimis, per karines čekistines operacijas žuvo 4 ir sužeisti 5 NKVD–NKGB darbuotojai, žuvo 25 NKVD kariuomenės kariškiai, sužeisti 53, nukauti 2 naikintojų batalionų (stribų) kariškiai³⁷.

Masinės represijos 1944 m. gruodžio pabaigoje Vilniuje sukėlė baimę vietos lenkams. Daug jų ėmė slapstytis kaimuose, kiti rengėsi išvykti į Lenkiją. Sovietų saugumo organai toliau stiprino savo aparatą ir vykdė masines Lietuvos gyventojų represijas. Gruodžio mėn. NKVD užverbavo 12 rezidentų, 97 vidaus agentus, 74 agentus maršrutininkus ir 819 informatorių³⁸.

1945 m. sausio 1 d. LSSR NKVD kovos su partizanais organai turėjo tokį agentūros

tinklą: 20 rezidentų, 335 vidaus agentus, 145 agentus maršrutininkus ir 2529 informatorius, iš viso – 3029 slaptuosius bendradarbius³⁹.

Gruodžio mėn. NKVD vedė 466 bylas su 1367 suimtaisiais. Tą mėnesį NKVD tardymo dalys baigė 31 bylą su 31 suimtuoju⁴⁰.

1944 m. gruodžio mėn. Lietuvos geležinkelio NKGB transporto skyrius Vilniuje sunaikino AK Vilniaus įgulos „A“ rajono organizaciją. Buvo suimti 29 asmenys, paimta daug ginklų⁴¹.

1945 m. sausio 8 d. NKVD Vilniuje kunigo A. Lachowicziaus bute pasaloje suėmė AK Vilniaus–Naugarduko apygardos komendantą J. Kulikowskį. J. Kulikowskis buvo suimtas pagal lenkų pagrindžio laikraščio redaktoriaus K. Ciso parodymus⁴². Tardomas J. Kulikowskis atskleidė apygardos štabo struktūrą, skyrių viršininkų slapyvardžius ir konspiracinių butų adresus.

1945 m. sausio 28 d. Dominikonų bažnyčios rūsyje buvo suimtas AK apygardos štabo 4-ojo skyriaus (intendantūros) viršininko pavaduotojas Stanislawas Kialka (slap. Boleslaw). Jis organizavo slaptos AK spaustuvės darbą ir vadovavo vadinamajam Legalizacijos biurui, kuris gamino fiktyvius dokumentus AK nariams⁴³.

1945 m. sausio 3–8 d. NKVD daliniai šukavo Rūdninkų girią. Operacijų metu žuvo net 132 ir paimti į nelaisvę 221 lenkų partizanas. Taip pat paimta štabo dokumentai, žemėlapiai ir daug įvairių rūšių ginklų. NKVD duomenimis, per operacijas žuvo tik 3 ir sužeisti 5 sovietų kariškiai⁴⁴.

1945 m. kovo 27 d. sovietų saugumas suėmė trečiąjį AK Vilniaus apygardos komendantą Stanislawą Heilmaną.

Lietuvos SSR NKVD kariuomenės karo tribunolas 1945 m. rugpjūčio 28–29 d. teisė suimtuosius AK Vilniaus apygardos vadus: J. Kulikowskį, S. Heilmaną, A. Kokocinskį, S. Kialką, J. Urbankiewiczų-Pelką ir kitus (iš viso 14 žmonių). Minėti asmenys buvo nuteis-

ti 15 metų katorgos darbų, P. Zelenkowičius-Poliakas, A. Dziewulska, B. Skarga, V. Zagurska ir J. Woinicka – 10 metų lagerio, kunigas G. Pileckis – 5 metams, kunigas A. Lachowiczius – 3 metams, o M. Pežinskis ir F. Bartaška buvo paleisti⁴⁵.

SUIMTŪJŲ STATISTIKA 1945 M. SAUSIO–GEGUŽĖS MĖN.

NKVD ir NKGB siautėjo Lietuvoje ir 1945 m. sausio mėn. Tą mėnesį sovietų represiniai organai Lietuvoje sutriuškino 136 partizanų grupes, kuriose buvo 4290 partizanų. 1242 partizanai buvo nukauti ir 2653 paimti į nelaisvę. Kartu buvo naikinamos ir pogrindžio organizacijos: NKVD ir NKGB sulaukė 11 655 asmenis, tarp jų 5064 lenkų pogrindžio dalyvius⁴⁶. Vasario mėn. didelė NKVD kariuomenės dalis iš Lietuvos buvo išvesta ir partizanų būrių persekiojimas susilpnėjo. Iki vasario 10 d. septyniose Lietuvos apskrityse su partizanais kovojo I Pabaltijo ir III Baltarusijos frontų užnugario apsaugos ir Lietuvos pasienio apygardos NKVD kariuomenės daliniai. Lietuvos SSR NKVD liaudies komisaras J. Bartašiūnas ir SSRS NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvoje D. Rodionovas skundėsi L. Berijai ir V. Merkulovui, jog esamų NKVD pajėgų nepakanka, kad būtų galima efektyviai slopinti partizanų pasipriešinimą. Dėl to esą partizanai labai suaktyvėjo: 1945 m. sausio mėn. buvo užregistruotos 96 partizanų akcijos, o per 13 vasario dienų – 37 akcijos. Sausio mėn. partizanai nukovė 37 asmenis (tarp jų 32 NKVD–NKGB darbuotojus), o per 14 vasario dienų – 53 asmenis (33 NKVD–NKGB darbuotojus ir 20 sribų). J. Bartašiūnas ir D. Rodionovas prašė L. Berijos ir V. Merkulovo atsiųsti į Lietuvą dar vieną NKVD diviziją ir NKVD–NKGB autotransportui skirti papildomai degalų, reikalingų karinėms čekistinėms operacijoms vykdyti⁴⁷.

Per pirmąsias penkias vasario dienas NKGB organai suėmė 483 lenkų pogrindžio dalyvius, vasario 6–10 d. – 38, vasario 11–15 d. – 30, vasario 16–20 d. – 45, vasario 21–25 d. – 14⁴⁸. 1945 m. vasario 25 d.–kovo 5 d. NKGB suėmė ir sulaukė 41 lenkų pogrindžio dalyvį, kovo 6–10 d. – 15⁴⁹. Iki tų metų balandžio 1 d. NKGB Lietuvoje buvo suėmęs 9183 lenkus. Tarp jų 7059 buvo lenkų pogrindžio nariai. Vilniuje suimta 5439, Vilniaus apskrityje – 2918 ir kitose apskrityse – 826⁵⁰.

Iki 1945 m. gegužės 1 d. NKGB organai suėmė ir sulaukė 9272 lenkus, tarp jų 5483 Vilniuje, 2924 Vilniaus apskrityje ir 865 kitose apskrityse. 7098 suimti lenkai buvo pogrindžio nariai⁵¹. Paskutinėje penkiadienės suvestinėje, kurioje buvo išskirtas NKGB suimtų ir sulaukytų lenkų skaičius, nurodoma, kad 1944 m. liepos mėn.–1945 m. gegužės 20 d. Lietuvoje iš viso suimta ir sulaukta 9302 lenkai (iš bendro 17 939 žmonių skaičiaus): Vilniuje – 5502, Vilniaus apskrityje – 2928, kitose apskrityse – 872. Tarp suimtųjų 7116 buvo lenkų pogrindžio nariai⁵².

NKVD–NKGB KOVA SU LENKŲ POGRINDŽIU VILNIAUS IR TRAKŲ APSKRITYSE 1944–1945 M.

NKVD 1945 m. vasario 1 d. žiniomis, Lietuvoje veikė 20 lenkų partizanų būrių, kuriuose buvo 930 partizanų⁵³. 1944 m. liepos mėn.–1945 m. kovo 9 d. NKVD organai suėmė ir sulaukė 1808 lenkus (iš jų 1523 lenkų pogrindžio dalyvius). Tarp 1808 suimtų lenkų 641 buvo suimtas Vilniuje. Kovo su NKVD daliniais žuvo 428 lenkų partizanai⁵⁴.

Vilniaus apskritis. Vilniaus apskritį 1945 m. pradžioje sudarė 12 valsčių. Apskrityje gyveno 116 tūkst. gyventojų: 105 tūkst. lenkų, 7500 lietuvių, 2600 rusų ir 800 baltarusių. Nors NKVD 1944 m. liepos mėn.

internavo per 7 tūkst. AK narių, vis dėlto Vilniaus apskrityje išliko ir veikė keliolika partizanų būrių ir grupių. Didesni būriai palaikė ryšius su AK komendantūra Vilniuje, puolė sovietines įstaigas ir sovietinius aktyvistus. Lenkų partizanų būriai ir grupės suaktyvėjo 1944 m. rudenį. Į būrius stoji nemažai besislapstančių nuo mobilizacijos vyrų ir buvusių AK narių, kuriems grėsė suėmimas. 1944 m. spalio mėn. Vilniaus apskrityje buvo užregistruota 20 partizanų akcijų: 5 sovietinių aktyvistų užpuolimai, 4 – milicininkų, 1 – tarybinio ūkio, 10 pavienių asmenų puolimų. Partizanai spalio mėn. nužudė 7 ir sužeidė 2 pareigūnus (nušauti 3 partiniai ir sovietiniai darbuotojai (tarp jų Šalčininkėlių ir Santakos apylinkių tarybų pirmininkai A. Piurko ir S. Wasilewskis), 3 milicininkai ir 1 sribas). Be to, lenkų partizanai nužudė 25 ir sužeidė 4 pavienius asmenis. Spalio 10 d. Paberžės valsčiuje netoli Santakos kaimo partizanai nužudė 10 klajojančių čigonų, spalio 28 d. Paberžėje – 5 žydus⁵⁵. Spalio 24 d. NKGB operatyvinė grupė (33 asmenys) Pabradės valsčiuje Magūnų kaime susidūrė su Vieversio (Skowron) būriu (15 žm.). Kautynių metu 4 lenkų partizanai buvo nušauti ir 2 paimti į nelaisvę. Operatyvinėje grupėje buvo sunaikinti sužeistas 1 kareivis. NKVD žiniomis, Vieversio būrys (apie 50 žm.) veikė Magūnų–Prienuų kaimų apylinkėse. Spalio mėn. Vilniaus apskrityje NKVD nukovė 5 ir suėmė 4 partizanus⁵⁶.

AK būrių aktyvumas ėmė slopti tik 1945 m. pavasarį, kai sovietams pavyko suduoti skaudžius smūgius lenkų pogrindžiui ir AK komendantūra ėmė vykdyti partizanų būrių likvidavimo politiką. Tokia AK vadovybės politika sutapo su sovietų pastangomis skatinti lenkų partizanų būrius legalizuotis (t. y. savanoriškai išeiti iš pogrindžio ir atiduoti ginklus)⁵⁷.

1945 m. pradžioje Vilniaus apskrityje veikė šie lenkų partizanų būriai: Komaro (apie

110 žm.), Ediko (apie 30), Miro (apie 25), Korsazo (apie 45). Į Vilniaus apskritį taip pat atklysdavo Turo ir kiti būriai. AK būriai aktyviausiai veikė Dieveniškų, Jašiūnų, Maišiagalos, Paberžės, Riešės, Rudaminos, Šalčininkų ir Turgelių valsčiuose. Per pirmąjį 1945 m. ketvirtį lenkų partizanai įvykdė 4 diversijas telefono linijose, du kartus užpuolė NKVD valsčių poskyrius, 6 kartus puolė Raudonosios armijos ir NKVD kariuomenės kariškius bei sribus, surengė 4 teroro aktus prieš minėtus dalinius, 8 kartus puolė valstybines įstaigas ir ūkius bei 12 kartų kitus piliečius. Vasario 13 d. lenkų partizanai netoli Turgelių suėmė ir sušaudė NKVD Turgelių valsčiaus poskyrio įgaliotinį Karvaičiką ir 6 sribus. Prie sušaudytųjų buvo paliktas raštelis, jog šią akciją įvykdė Ali būrys ir taip bus visiems, kurie jiems (lenkų partizanams) trukdys veikti. Vasario 18 d. naktį Ediko būrys (apie 50 partizanų) užpuolė NKVD Riešės valsčiaus poskyrį, išlaisvino 12 suimtų partizanų ir jų rėmėjų. Partizanai paėmė 15 šautuvų, 5 automatus, keliolika granatų ir kelis tūkstančius šovinių⁵⁸.

Per NKVD ir AK susidūrimus Vilniaus apskrityje pirmąjį 1945 m. ketvirtį žuvo 4 NKVD–NKGB darbuotojai, 12 raudonarmiečių ir NKVD kariuomenės kariškių, 3 sovietiniai aktyvistai, 13 sribų ir 13 gyventojų, be to, partizanai suėmė ir išsivedė su savimi 1 NKVD darbuotoją, 4 RA ir NKVD kariškius ir 5 gyventojus⁵⁹.

Karinių čekistinių operacijų metu NKVD–NKGB per tą patį laikotarpį Vilniaus apskrityje sunaikino 4 lenkų partizanų būrius ir nukovė 168 partizanus, sulaikė 272 ir legalizavo 152 partizanus⁶⁰.

NKVD Naujojoje Vilnioje užverbavo du sunaikintos pogrindinės lenkų jaunimo organizacijos narius – Medvedį ir Lozowskį (slap.) ir juos pasiuntė į Jano Lisowskio-Korsazo būrį davę užduotį skatinti būrio narius legalizuotis⁶¹. NKVD kartu su komunistų partijos Vilniaus apskrities komitetu sklei-

dė intensyvią propagandą tarp vietos gyventojų, ragindamas legalizuotis dar veikiančius lenkų partizanų būrius. NKVD 1945 m. kovo 25 d. žiniomis, Vilniaus apskrityje veikė šie AK būriai: Turo (apie 300 partizanų, ginkluotų 20 kulkosvaidžių, automatais ir šautuvais), Kryžo (60–70 žm.), veikęs Paberžės ir Maišiagalos valsčiuose, Orličiaus (buvęs Gromo) (apie 120 žm.), veikęs Dieveniškių, Rudaminos valsčiuose ir Baltarusijos SSR Ašmenos rajone, Komaro (100–110 žm.), veikęs Jašiūnų ir Šalčininkų valsčiuose, ir Ediko (28 partizanai), veikęs Paberžės, Nemenčinės, Maišiagalos ir Riešės valsčiuose⁶².

AK būriai aktyviausiai veikė nuo 1944 m. rudens iki 1945 m. pavasario. Tuo laikotarpiu buvo įvykdytos didžiausios AK operacijos.

AK pasipriešinimą labai susilpnino NKVD teroras ir partizanų legalizavimasis. 1945 m. kovo 25 d. NKVD sulaukė AK kariu parengimo viršininką Jerzį Staszkievicių (tikroji pavardė Edmundas Banasikowskis-Jež), o kovo 27 d. – AK BIP viršininką A. Snarskį. NKVD šiuos svarbius AK veikėjus paleido ir panaudojo AK būrių legalizavimui⁶³. NKVD kovo 1 d. žiniomis, Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskrityse veikė 9 lenkų partizanų būriai, kuriuose buvo apie 1200–1300 partizanų. Kovo pradžioje NKVD nutarė savo agentus ir išlaisvintus AK narius siųsti į lenkų partizanų būrius agituoti, kad nutrauktų ginkluotą pasipriešinimą ir legalizuotųsi. Korsazo būrio vadas Janas Lisowskis ir Miro būrio vadas Mieczislawas Senkiewiczzius pirmieji pradėjo derybas su NKVD dėl legalizavimosi. Kovo 15 d. iš Pabradės miškų atvyko legalizuotis 32 Korsazo būrio partizanai, kovo 17 d. – Miro būrio partizanai (17 žm.). NKVD verbuodavo legalizavusiuosius partizanus ir duodavo jiems užduotį agituoti besislapstančius AK narius legalizuotis. Balandžio mėn. NKVD į AK būrius pasiuntė 21 buvusį lenkų parti-

zaną. Nuo 1945 m. kovo 8 iki gegužės 1 d. visiškai legalizavosi J. Lisowskio-Korsazo būrys (104 partizanai), iš dalies legalizavosi M. Senkiewiczzius-Miro būrys (17 partizanų), Mieczislawo Fedorowicziaus- Orličiaus būrys (75 partizanai), Edwardo Wojtkiewiczzius būrys (35 partizanai) ir kiti būriai. Iš viso minėtu laikotarpiu legalizavosi 309 partizanai: 1 karininkas, 47 jaunesnieji karininkai, 261 eilinis. Partizanai atidavė NKVD ginklus: 1 minosvaidį, 6 kulkosvaidžius, 32 automatus, 126 šautuvus, 15 revolverių ir pistoletų, 18 minu, 23 granatas ir šovinius⁶⁴. Po masinės AK narių legalizacijos lenkų partizanų judėjimas 1945 m. vasarą labai nusilpo. NKVD gegužės 1 d. žiniomis, Lietuvoje dar veikė šie lenkų partizanų būriai: Orličiaus (buvęs Gromo) būrys (20–30 žm.), Stanislawo Cieszumskio-Ediko (28 žm.), Z. Wojtechowskio (30), Mazepos, V. Griszkievicius ir F. Aleksiu (25–30) būriai⁶⁵.

Nors Lietuvos SSR NKVD ir NKGB energingai kovojo su lenkų partizanais, tačiau nesugebėjo visiškai sunaikinti AK būrių. Tai kėlė Maskvoje sėdinčių viršininkų nepasitenkinimą. 1945 m. gegužės 28 d. SSRS NKVD Kovos su banditizmu vyriausiosios valdybos viršininkas 3-iojo rango valstybės saugumo komisaras A. Leontjevas nusiuntė Lietuvos SSR NKVD liaudies komisarui J. Bartašiu (rašta, kuriame kritikavo Lietuvos SSR NKVD, kad nepakankamai aktyviai likviduojamas „banditizmas“. A. Leontjevas pareikalavo visiems Lietuvoje veikiantiems AK būriams sudaryti agentūrines bylas, nustatyti būrių vadus, „kiekybinę sudėtį“, ginkluotę ir veikimo rajonus, partizanų rėmėjus ir kitus AK ryšius. Komisaras nurodė į pogrindžio centrus ir būrius nusiųsti vertingus agentus, kurie galėtų prasiskverbti į pogrindžio organizacijas ir įgyti vadovybės pasitikėjimą. Be to, LSSR NKVD įsakyta, kad legalizavusiems partizanams neišdavintų dokumentų, su kuriais galėtų laisvai judėti po Lietu-

vos teritoriją, taip pat įsakyta sutvarkyti operatyvinės įskaitos raštvedybą ir nuolat siųsti SSRS NKVD išsamius pranešimus apie kovą su lenkų pogrindžiu⁶⁶.

1945 m. gegužės mėn. Lietuvos SSR valstybės saugumo ir vidaus reikalų liaudies komisarai A. Guzevičius ir J. Bartašiūnas parengė planą, kaip sunaikinti lietuvių ir lenkų partizanų būrius. 28 punktų plane išdėstytos NKVD ir NKGB agentūrinės-operatyvinės ir profilaktinės veiklos priemonės griauinant partizaninį pasipriešinimą. Ypač daug dėmesio skiriama legalizavimosi propagandai. Šiam tikslui NKVD–NKGB ketino panaudoti įtakingiausius agentus, žinomus praeityje visuomenės ir kariuomenės veikėjus, kunigus, legalizavusius partizanus ir jų šeimų narius. Apie lenkų partizanų apdorojimą kalbama 8 ir 9 minėto plano punktuose. Į Ašmeną, Turgelius ir Rūdninkų girios rajoną buvo planuojama pasiųsti AK karininkus mjr. Č. Dembickį-Jarema, kpt. A. Wiszniewskį-Prusą ir E. Banasikowskį-Ježį su užduotimi įkalbėti AK būrių vadus legalizuotis. Su tokia pat užduotimi planuota pas AK Šiaurės grupuotės vadą Mazepą pasiųsti Korsazo būrio ryšininkę Romanowską ir Mazeupos ryšininką A. Jarmolowiczių-Cwaneką⁶⁷.

NKVD–NKGB priemonės AK atžvilgiu buvo gana efektyvios. 1945 m. pavasarį legalizavosi šimtai lenkų partizanų.

Pavasariį ir vasarą AK būrių veikla susilpnėjo, nes AK vadovybė davė nurodymus partizanų būrius išformuoti. Be to, NKVD–NKGB teroras ir operacijos palaužė AK būrių ryžtą priešintis. Lenkų partizanai ėmė masiškai legalizuotis. Didesnių AK puolimų 1944 m. balandžio–gegužės mėn. Vilniaus apskrityje neužregistruota. Lenkų partizanai terorizavo pavienius sovietinius ir partinius aktyvistus.

NKVD 1945 m. gegužės 31 d. žiniomis, Vilniaus apskrityje veikė 5 AK būriai. Poručiko Stanislawo Cieszumskio-Ediko būrys (apie 35 partizanai) klajojo Nemenčinės, Pa-

beržės ir Riešės valsčiuose. Būrys buvo ginkluotas lengvaisiais kulkosvaidžiais, automatais ir šautuvais.

1945 m. gegužės 22 d. įgaliotinio Kavio-rovo vadovaujama operatyvinė grupė (18 milicininkų ir sribų) Janapolio kaime (Nemenčinės valsčiuje) susidūrė su Ediko būriu (apie 40 partizanų). Kautynių metu buvo nušauti 3 ir sužeisti 4 partizanai. Po mūšio Ediko būrys pasiėmė 1 nukautą bei sužeistuosius ir pasitraukė į mišką. Paaiškėjo, kad žuvo Ediko būrio nariai Henrikas Orlowskis-Hansas ir Julianas Barcewiczius. Operatyvinė grupė nuostolių neturėjo⁶⁸.

Birželio 2 d. Ediko būrys (apie 50 partizanų) atvyko į Astravo rajono Novosadų kaimą (Baltarusijoje). NKVD agentas apie tai pranešė Astravo rajono NKVD viršininkui. Netrukus į Novosadų kaimą buvo pasiųstas kariuomenės dalinys. Kautynės tarp AK ir NKVD truko pusantros valandos. NKVD duomenimis, buvo nukautas 31 partizanas, sudegė 5 žmonės, kiti sugebėjo pasislėpti miške. Be to, buvo sužeisti du kaimo gyventojai, sudegė vienas namas ir tvartas su 6 arkliais. NKVD pusėje buvo sužeistas 1 leitenantas. Kautynių vietoje NKVD paėmė po 2 sunkiuosius ir lengvuosius kulkosvaidžius, 9 automatus, 17 šautuvų, 3 karabinius ir 3 pistoletus, 7 granatas ir kt. amunicijos bei dokumentų. Po kautynių buvo nustatytos 12 žuvusių partizanų asmenybės. Žuvusiųjų palaikai palaidoti Novosadų kaime⁶⁹.

Witoldo Poznisko-Moročės būrys susiformavo 1944 m. vasarą iš buvusių AK būrių likučių. Būrys veikė Nemenčinės ir Paberžės valsčiuose. NKVD žiniomis, W. Poznisko būryje buvo 28 žmonės. Jie terorizavo sovietų valdžios pareigūnus ir aktyvistus. W. Poznisko būrį sekė 9 NKVD agentai ir informatoriai. 1945 m. vasario 23 d. Moročės būrio nariai primušė ir apiplėšė sribą V. Trebuševskį. Birželio 28 d. būrys mėgino patekti į Lenkiją, tačiau susidūrė su lenkų pasieniečiais. Kautynių metu žuvo būrio vadas W. Poznisko-

kas ir dar 12 būrio narių. NKVD pavyko užverbuoti vieną būrio narį (slap. Piotr) ir su jo pagalba 1945 m. rudenį sunaikinti Moročės būrio likučius. Iš viso buvo suimta 15 būrio narių⁷⁰.

1945 m. gegužės 1 d. NKVD Vilniaus apskrities agentūriniame tinkle buvo 8 agentai, 6 agentai maršrutininkai, 2 vidaus agentai (veikiantys partizanų būriuose) ir 238 informatoriai⁷¹.

Gegužės 10–15 d. NKVD Vilniaus apskrityje surengė 3 operacijas, kurių metu nukovė 5 ir suėmė 7 lenkų partizanus. Iš partizanų paimta 1 kulkosvaidis, 4 automatai ir 4 šautuvai. NKVD gegužės 15 d. žiniomis, Vilniaus apskrityje veikė 8 lenkų partizanų grupės (298 partizanai) ir 2 lenkų antisovietinės organizacijos (22 nariai)⁷². Trakų apskrityje (NKVD gegužės 25 d. žiniomis) veikė 13 partizanų grupių, kuriose buvo 1037 partizanai, tarp jų 900 lenkų⁷³.

1944 m. liepos mėn.–1945 m. birželio 1 d. NKVD–NKGB iš lenkų partizanų paėmė 1 minosvaidį, 2 sunkiuosius ir 47 lengvuosius kulkosvaidžius, 107 automatus, 795 šautuvus, 76 revolverius ir pistoletus, 163 minas, 230 granatų, 1 radijo siųstuvą ir 21 radijo imtuvą bei daug kitos amunicijos⁷⁴.

Ypač aktyviai persekiojami ir naikinti AK būrius pradėta 1945 m. vasarą. Per penkias dienas (birželio 19–24 d.) Vilniaus apskrities NKVD kartu su pasienio kariuomenės daliniais surengė 18 operacijų, kurių metu buvo nukautas 1 ir suimti 29 partizanai bei 9 partizanų rėmėjai. Rudaminos ir Jašiūnų valsčiuose veikė Antono Mieczkowskio-Liūto būrys (12 žm.). Šis būrys buvo ginkluotas 1 kulkosvaidžiu, 4 automatais, 6 šautuvais ir 6 pistoletais. Balandžio 25 d. Liūto būrys nužudė sovietinius aktyvistus L. Jarmalkowiczių ir W. Ziniewiczzių. Iš viso būrys surengė 9 ginkluotas akcijas. Liūto būrį sekė 1 vidaus agentas, 3 agentai maršrutinin-

kai ir 5 informatoriai. Remiantis agento maršrutininko Jastreboko pranešimu, birželio 18–19 d. Rudaminos valsčiaus Novosadų kaime buvo surengta operacija prieš Liūto grupę. Operacijos metu suimti 3 partizanai⁷⁵. Per NKVD–NKGB operacijas iš viso suimti 4 ir legalizuoti 7 Liūto būrio nariai. NKVD žiniomis, būrio vadas A. Mieczkowskis išvažiavo į Lenkiją ir apsigyveno Krokovoje⁷⁶.

1945 m. birželio mėn. Vilniaus apskrityje dar veikė 5 lenkų partizanų grupės: M. Tetianieco-Myslivij (32 partizanai), J. Uliewicziaus-Burža (22), A. Buraczewskio*-Liūto (10), Z. Wojtechowskio (30), W. Poznako-Moročės (14) būriai. Šie būriai aktyviausiai veikė balandžio ir gegužės mėn. Per tris mėnesius (balandžio–birželio) lenkų partizanai Vilniaus apskrityje įvykdė 21 teroro aktą, 16 kartų apiplėšė vietas gyventojus ir 3 kartus valstybines įstaigas bei įmones. Lenkų partizanai stengėsi paralyžiuoti sovietinio aktyvo veiklą ir trukdyti sovietų valdžios organizuojamoms akcijoms (pvz., valstybinės karo paskolos pasirašymui ir kt.). Daugiausia partizanų veiksmų (13) užregistruota Riešės valsčiuje. Per antrą 1945 m. ketvirtį lenkų partizanai Vilniaus apskrityje nukovė 3 NKVD–NKGB darbuotojus, 5 sovietinius aktyvistus ir 4 civilius gyventojus, paėmė 1 nelaisvę 2 stribus ir 1 civilį pilietį⁷⁷.

NKVD–NKGB operacijų metu buvo sunaikintos 5 lenkų partizanų grupės. Iš viso nukauti 38, suimti 98 ir legalizavosi 208 partizanai. Skaudžiausių nuostolių patyrė S. Cieszumskio-Ediko būrys. Kaip minėta, birželio 2 d. Novosadų kaime buvo nukautas 31 šio būrio partizanas. Vėliau būrio likučiai kartu su vadu Ediku legalizavosi. Birželio mėn. NKVD Maišiagalos valsčiuje sunaikino Liūto būrį (apie 20 žm.). Partizanai buvo ne tik fiziškai naikinami, bet ir skatinami

* Kituose šaltiniuose nurodoma A. Mieczkowskio-Liūto pavardė.

legalizuotis. 1945 m. birželio 17 d. legalizavosi 28 buvusios 4-osios (Ronino) brigados partizanai. 1944 m. liepos mėn. nuginklavus AK brigadas, 4-osios brigados likučiai susibūrė į kapralo Šenko vadovaujamą būrį. Šis būrys veikė Rūdninkų girioje. Paskutiniai Šenko būrio nariai (iš viso 22) legalizavosi 1945 m. lapkričio 11 d.⁷⁸ Vilniaus apskrityje 1945 m. balandžio–birželio mėn. legalizavosi 235 partizanai⁷⁹.

NKVD Vilniaus apskrities skyrius 1945 m. liepos 1 d. vedė 13 agentūrinių bylų, 87 bylas-formuliarus, 88 įskaitos ir 26 baudžiamąsias bylas (43 žmonėms). Be to, dar 55 bylos kartu su 75 suimtaisiais buvo išsiųstos į lagerius⁸⁰.

1945 m. liepos mėn. Vilniaus apskrityje NKVD kartu su 266-uoju NKVD kariuomenės pulku surengė 102 karines čekistines operacijas, kurių metu sunaikino 3 partizanų būrius. 36 partizanai buvo suimti ir 67 sulaikyti, be to, suimti 49 pavieniai partizanai ir nušautas 1 partizanas. Liepos mėn. suimta 13 J. Uliewicziaus būrio, 9 Turo ir 11 B. Kuzmierzo-Rakitos būrio partizanų. Liepos mėn. legalizavosi 226 partizanai iš šių partizanų būrių: Miro – 2, Ediko – 27, Komaro – 14, Ščerbeco – 32, Gromo – 16, Jurando – 21, Tumbry – 15, Lialiaus – 1, Visio – 1, Orličiaus – 13, Turo – 4, Petruko – 2, Vilhelmo – 8, Tonkos – 3, Vilčuro – 4, kitų būrių – 63⁸¹.

1945 m. rugpjūčio mėn. NKVD Vilniaus apskrityje surengė 36 operacijas ir sunaikino 1 partizanų grupę. Sulaikyta 50 pavienių partizanų (iš jų 8 buvo suimti). Tą patį mėnesį legalizavosi 44 partizanai iš 12 veikiančių arba nutraukusių veiklą lenkų partizanų būrių. Rugpjūčio mėn. Vilniaus apskrityje užfiksuotos tik 4 partizanų akcijos. NKVD žiniomis, rugpjūčio pabaigoje Vilniaus apskrityje veikė tik vienas lenkų partizanų Moročės būrys, kuriame buvo 14 partizanų. Nors partizanų skaičius nuolat mažėjo, bet NKVD agentų tinklas vis labiau plėtėsi. Rug-

pjūčio pabaigoje Vilniaus apskrities agentūriniame tinkle buvo 2 rezidentai, 8 agentai maršrutininkai, 6 vidaus agentai ir 281 informatorius. Tą patį mėnesį NKVD vedė 12 grupinių baudžiamųjų bylų (43 žmonėms) ir 58 pavienes baudžiamąsias bylas⁸².

Rugsėjo mėn. Vilniaus apskrities NKVD darbuotojai kartu su sribais surengė 12 operacijų prieš partizanus. Enkavėdistai nušovė 1 ir sulaikė 9 partizanus (6 buvo suimti, 3 legalizavosi). Rugsėjo 15 d. sovietų saugumas sunaikino Antono Lachowicziaus partizanų grupę. Visi 5 grupės nariai buvo suimti. NKVD Vilniaus apskrities skyriaus įskaitoje spalio mėn. buvo viena partizanų grupė (Moročės), veikusi Paberžės ir Nemėnėnės valsčiuose. Spalio mėn. NKVD suėmė 3 šios grupės partizanus.

Spalio mėn. Vilniaus apskrities NKVD skyriaus įskaitoje buvo 464 legalizavęsi lenkų partizanai. Apskrities NKVD agentūriniame tinkle dirbo 2 rezidentai, 8 agentai maršrutininkai, 8 vidaus agentai ir 287 informatoriai. Spalio mėn. Vilniaus apskrities NKVD skyrius vedė 8 grupines bylas (32 žmonėms) ir 20 pavienių bylų. Tą mėnesį legalizavosi 65 lenkų partizanai iš 10 būrių (daugiausia – 26 – iš Ščerbeco būrio)⁸³.

Lapkričio 1 d. Vilniaus apskrityje veikė 1 partizanų būrys (14 žm.), o Trakų apskrityje – 6 partizanų grupės (95 žm.)⁸⁴. Lapkričio mėn. Vilniaus apskrities enkavėdistai ir sribai surengė 14 operacijų, per kurias buvo sunaikinta 1 partizanų grupė ir suimti 8 partizanai bei 2 partizanų rėmėjai. Tą mėnesį legalizavosi 6 pavieniai partizanai. Didelių akcijų lenkų partizanai lapkričio mėn. nesurengė. Paminėtinas NKVD agento Kotikovo nužudymas lapkričio 14 d. Šalčininkų valsčiaus Kalytonių kaime. NKVD agentūriniame-informaciniame tinkle lapkričio mėn. buvo 2 rezidentai, 11 agentų maršrutininkų, 9 vidaus agentai, 288 informatoriai. NKVD įskaitoje liko tik 63 legalizavęsi partizanai; 401 buvęs par-

tizanas išvyko gyventi į Lenkiją. Lapkričio mėn. Vilniaus apskrities NKVD skyrius vedė 18 pavienių baudžiamųjų bylų ir 5 grupines (16 žmonių) bylas⁸⁵.

1945 m. pabaigoje Vilniaus apskrityje neliko nė vieno lenkų partizanų būrio. NKVD įskaitoje buvo įrašyta 12 legalizuotų partizanų grupių (401 partizanas) ir 88 pavieniai partizanai. NKVD Vilniaus apskrities skyrius metų pabaigoje vedė 5 grupines bylas (16 žmonių) ir 13 pavienių baudžiamųjų bylų⁸⁶.

Galima teigti, jog Lietuvos SSR NKVD–NKGB iki 1945 m. pabaigos pavyko palaužti lenkų partizanų pasipriešinimą.

Trakų apskritis. Trakų apskritį 1945 m. sudarė 10 valsčių ir Trakų miestas. Apskrityje gyveno 35 007 gyventojai: lietuvių – 25 760, lenkų – 8517. Pagal gautus agentų pranešimus 1945 m. sausio 7 d. NKVD vidaus kariuomenės 136-asis ir 25-asis pulkai bei 97-asis pasienio kariuomenės pulkas surengė operaciją Rūdinkų girioje prieš J. Borysewiczius-Krysios vadovaujamus lenkų partizanus. Operacijos metu buvo nukauti 105 lenkų partizanai, sužeisti 3 NKVD dalinių kareiviai. Iš nukautų partizanų paimta 6 kulkosvaidžiai, 2 automatai, 29 šautuvai, 1 pistoletas ir kita amunicija. Baltarusijos NKVD pranešimu, J. Borysewiczius-Krysia buvo nukautas NKVD 1945 m. sausio 21 d. Baltarusijoje⁸⁷.

NKVD žiniomis, Krysios vadovaujamoje AK Šiaurės grupuotėje buvo apie 250 partizanų, suskirstytų į 6 kuopas. Žuvus Krysiai vadovavimą Šiaurės grupuotei perėmė poručikas Michalas Žukowskis-Šaryj (Szary), kurį 1945 m. vasario 6 d. Eišiškių valsčiuje nukovė NKVD operatyvinė grupė. Po Šaryj mirties AK Šiaurės grupuotei ėmė vadovauti Mazepa. Grupuotės partizanai daugiausia telkėsi Trakų apskrities Eišiškių ir Valkininkų valsčiuose bei kaimyniniuose Baltarusijos Varanavo ir Rodūnios rajonuose⁸⁸.

1945 m. vasario mėn. NKVD Trakų ap-

skrityje surengė 64 operacijas, kurių metu iš dalies sunaikino 4 partizanų grupes, nukovė 142 ir sulaukė 121 partizaną bei 81 partizanų rėmėją. Tą patį mėnesį legalizavosi 25 partizanai ir 399 vengiantys tarnybos sovietų kariuomenėje asmenys. Trakų skyriaus enkavėdistai vasario mėn. užverbavo 8 agentus ir 41 informatorių, taip pat baigė 11 baudžiamųjų bylų, kuriose buvo tardomi 65 asmenys⁸⁹.

Štai keletas NKVD vasario mėn. surengtų operacijų. Vasario 6 d. 25-ojo šaulių pulko 8-oji kuopa ir sribų būrys Eišiškių valsčiaus Balandiškių kaimo apylinkėse nukovė 17 ir sužeidė 8 lenkų partizanus. Tarp nukautųjų buvo Krysios pavaduotojas poručikas Šaryj, būrio (plutono) vadas S. Bartyszewiczius-Baritj ir dar du karininkai, manoma, kad tarp jų ir kuopos vadas J. Čeglikas-Vlučenga. NKVD paėmė partizanų ginklus ir dokumentus⁹⁰.

Vasario 19 d. Eišiškių valsčiaus Papiškių kaime ta pati NKVD 25-ojo pulko kuopa sumušė Č. Stankiewicziaus-Komaro būrio ulonų grupę. NKVD nukovė 17–18 partizanų ir pagrobė 11 arklių⁹¹.

Vasario mėn. NKVD Trakų skyrius tardė per 400 suimtų žmonių. NKVD žiniomis, tą mėnesį Trakų apskrityje veikė 14 partizanų grupių, kuriose buvo 252 partizanai⁹². (Kadangi apskrityje veikė lietuvių ir lenkų partizanų būriai, tai iš NKVD dokumentų kartais sunku suprasti, ar buvo kautasi su lietuvių partizanais, ar su akovcais.)

1945 m. balandžio mėn. Trakų apskrityje buvo surengtos 64 karinės čekistinės operacijos, kurių metu iš dalies sunaikintos 5 partizanų grupės: nušauta 190 ir sulauktyti 154 partizanai bei 22 partizanų rėmėjai. Trakų apskrities NKVD taip pat vykdė partizanų legalizavimo operaciją. Vievio valsčiuje balandžio mėn. su ginklais legalizavosi 11 lenkų partizanų. NKVD per savo agentą Pašą užmezgė ryšius su Eišiškių valsčiuje veikiančio AK būrio vadu M. Tetianiecu-Myslivyj ir pradėjo derybas dėl legalizavimosi.

M. Tetianiecas sutiko legalizuoti savo būrį ir žadėjo kalbėtis su kitais AK būrių vadais dėl legalizacijos. Tačiau balandžio mėn. M. Tetianieco būrys nesilegalizavo, nes tam priešinosi kitų būrių vadai⁹³.

Gegužės mėn. Trakų apskrityje NKVD surengė 49 karines čekistines operacijas ir iš dalies sunaikino 2 partizanų grupes: buvo nukauti 26 ir suimti 55 partizanai bei 8 partizanų rėmėjai. Gegužės 21–23 d. NKVD vidaus kariuomenės 10-oji šaulių divizija siautėjo Eišiškių valsčiuje. Operacijos metu buvo nukauti 3 ir suimta 12 lenkų partizanų⁹⁴. Gegužės mėn. partizanai nukovė 3 NKVD darbuotojus, 11 sribų, 6 NKVD vidaus kariuomenės kariškius, 2 sovietinius aktyvistus ir 16 kitų piliečių. Trakų apskrities NKVD tinkle buvo 307 agentai ir informatoriai. NKVD įskaitoje buvo 14 agentūrinių bylų, tarp jų AK Šiaurės grupuotės agentūrinė byla „Krajovcy“. Tą patį mėnesį NKVD Trakų skyrius baigė 18 baudžiamųjų bylų (8434 žmonėms), dar 48 bylas kartu su 69 suimtaisiais nukreipė į lagerius⁹⁵.

NKVD tęsė derybas su M. Tetianiecu dėl legalizavimosi. M. Tetianiecas-Myslivyj legalizavosi 1945 m. gegužės pradžioje ir pradėjo dirbti Lenkų patriotų sąjungos skyriuje Vilniuje, tačiau ryšių su lenkų partizanais nenutraukė. Remdamasis NKVD agentų Rulkos ir Liošos pranešimais, NKVD Vilniaus apskrities skyrius 1945 m. rugpjūčio 20 d. pradėjo agentūrinę bylą „Akovcy“ septyniems AK Šiaurės grupuotės partizanams: Ludwikui Skalskiui* -Mazepai – AK Šiaurės grupuotės, vėliau – Rytinių žemių savigynos komendantui, M. Tetianiecu-Myslivyj – Mazepos pavaduotojui, Edvardui Żukowskiui-Asui, Michalui Szpilewskui-Špilkai, Janinai Tetiancuvnai-Tenčai, Bogdanui Kusmierzui-Rakitai, Wacławui Kisłowskiui-Zavišai, buvusiam būrio vadui.

1945 m. vasarą Mazepos vadovaujami partizanų būriai faktiškai nutraukė veiklą: dalis partizanų legalizavosi, kiti mėgino nelegaliai ir legaliai išvykti į Lenkiją, treti slapstėsi. Mazepa birželio 5 d. davė nurodymą savo partizanams bandyti su ginklais prasiveržti į Lenkiją ir ten prisijungti prie veikiančių antikomunistinių partizanų. Birželio 24 d. Mazepa per savo žvalgybos viršininką Rakitą liepė partizanams išsivaikščioti namo ir mėginti legaliai repatriuoti į Lenkiją⁹⁶. Rugpjūčio mėn. NKVD suėmė partizanų ryšininkę J. Tetiancuvną-Tenčą, žvalgybos viršininką B. Kusmierzą-Rakitą ir būrio vadą W. Kisłowski-Zavišą. Tardomi šie asmenys patvirtino, kad legalizavęsis M. Tetianiecas nenutraukė ryšių su partizanais. Jį NKVD taip pat suėmė ir kartu su W. Kisłowskiu ir B. Żukowskiu 1946 m. sausio mėn. nuteisė mirties bausme. AK Šiaurės grupuotės vado L. Skalskio-Mazepos ir E. Żukowskio-Aso NKVD nepavyko surasti. Agentūrinė byla „Akovcy“ buvo nutraukta ir perduota NKGB archyvui⁹⁷.

Vilniaus operatyvinio sektoriaus NKVD ir NKGB 1945 m. rugpjūčio 7 d. pažymoje rašoma, jog Trakų apskrities Eišiškių valsčiuje veikė Č. Stankiewicziaus-Smialo (20–25 žm.), V. Jančewskio-Lialiaus (iki 25 žm.), Parembos (iki 20 žm.) ir Lamperio (15–20 žm.) lenkų partizanų būriai, kurie sudarė AK Šiaurės grupuotę. Agentūrinėmis žiniomis, Parembos būrys paslėpė ginklus ir partizanai išsivaikščiavo namo, o pats Paremba birželio 28 d. su šeima ir 2 partizanais nelegaliai išvyko į Lenkiją. NKVD operacijos metu buvo suimta 14 beginklių šio būrio partizanų. NKVD žiniomis, Smialo ir Lialiaus būriai pasitraukė į Lenkiją⁹⁸. Taigi galima teigti, jog organizuotas lenkų partizanų pasipriešinimas Trakų apskrityje baigėsi 1945 m. vasarą.

* Tikroji pavardė Ludwikas Nienartowiczius.

IŠVADOS

Sovietų Sąjungos politinė ir karinė vadovybė nepripažino AK savo sąjungininku ir iš pat pradžių stengėsi sunaikinti ginkluotą lenkų pogrindį Lietuvoje. Lenkų pogrindžio naikinimo procese išskirtini trys laikotarpiai.

Pirmuoju laikotarpiu (1944 m. liepos mėn. antroji pusė) AK Vilniaus ir Naugarduko apygardos daliniai buvo internuoti. Buvo suimtas apygardos komendantas A. Krzyzanowski, keliolika vadovaujančių karininkų ir apie 7900 AK kareivių. Vis dėlto lenkų pogrindis išsaugojo savo struktūras ir tęsė veiklą.

Antruoju laikotarpiu (1944 m. rugsėjo mėn.–1945 m. vasario mėn.) buvo vykdomas sistemingas NKVD–NKGB teroras prieš lenkų pogrindį. Sovietų teroras kulminaciją pasiekė 1944 m. gruodžio ir 1945 m. sausio mėn. Šiuo laikotarpiu kovai su ginkluotu pogrindžiu Lietuvoje vadovavo SSRS NKVD komisaro pavaduotojas S. Kruglovas. Lietuvoje sutelktoms didelėms NKVD kariuome-

nės pajėgoms ir iš kitų Sovietų Sąjungos respublikų atsiųstiems NKGB operatyviniams darbuotojams pavyko suduoti lenkų pogrindžiui skaudžius smūgius. Buvo suimti AK apygardos štabo ir Vyriausybės įgaliotinio Vilniaus apygardai vadovaujantys darbuotojai. 1944 m. gruodžio 20 d.–1945 m. vasario 6 d. Lietuvoje suimta 9249 lenkai. Lenkų pogrindis patyrė didelių nuostolių ir jo veikla pamažu silpo. Sovietų teroro išgašdinti lenkai stengėsi repatrijuoti į Lenkiją.

Trečiuoju laikotarpiu (nuo 1945 m. kovo mėn. iki rudens) AK struktūros likvidavosi ir NKVD–NKGB inspiruoti lenkų partizanai legalizavosi. Organizuota lenkų pogrindžio veikla nutrūko dėl masinių suėmimų ir partizanų žūties, dalis AK narių išvyko į Lenkiją. Paskutinis AK Vilniaus apygardos komendantas Wincenty Chrzaszczewskis-Ksawery buvo suimtas 1945 m. liepos 18 d. NKGB organai Lietuvoje 1944 m. liepos mėn.–1945 m. gegužės 20 d. suėmė ir sulaukė 7116 lenkų pogrindžio narių. AK veikla Lietuvoje buvo nuslopinta.

Nuorodos

¹ H. Piskunowicz, „Działalność zbrojna Armii Krajowej na Wilnošczyźnie w latach 1942–1944“, *Z dziejów Armii Krajowej na Nowogródczyźnie i Wileńszczyźnie (1941–1945)*, Warszawa, 1997, s. 7–70; A. Chmielarz, „Likwidacja podziemia polskiego na Nowogródczyźnie i Wileńszczyźnie“ (lipiec 1944–lipiec 1945), *ibid.*, s. 171–195.

² *Armia Krajowa na Nowogródczyźnie i Wileńszczyźnie (1942–1944) w świetle dokumentów sowieckich*, Warszawa, 1997; *NKWD o polskim podziemiu 1944–1948: Konspiracja polska na Nowogródczyźnie i Grodzieńszczyźnie*, Warszawa, 1997.

³ H. Šadžius, „Karinės čekistinės operacijos Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo pabaigoje“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1995, p. 133.

⁴ *НКВД и польское подполье 1944–1945 (По „Особым папкам“ И. В. Сталина)*, Москва, 1994, c. 29–33.

⁵ H. Šadžius, *op. cit.*, p. 133–134.

⁶ LSSR NKVD liaudies komisaro J. Bartašiūno 1944 m. liepos 16 d. operatyvinė suvestinė SSRS NKVD

liaudies komisaro pavaduotojui I. Serovui, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 3, b. 678, l. 1.

⁷ K. Tarka, *Komendant Wilk*, Warszawa, 1990, s. 118.

⁸ *Ibid.*, s. 118; J. Erdman, *Droga do Ostrej Bramy*, Warszawa, 1990, s. 361.

⁹ *НКВД и польское подполье...*, c. 35–37.

¹⁰ *Архив новейшей истории России*, т. 1 („Особая папка“ И. В. Сталина); *Каталог документов под редакцией В. А. Козлова и С. В. Мироненко*, Москва, 1994, c. 39.

¹¹ *Ibid.*, c. 43.

¹² LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininko Jeršovo 1945 m. sausio 3 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 27, l. 22.

¹³ R. Korab-Żebryk, *Operacja Wileńska AK*, Warszawa, 1988, s. 478–479.

¹⁴ H. Šadžius, *op. cit.*, p. 136–137.

¹⁵ *Ibid.*, p. 137–138.

¹⁶ SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas VKP(b) CK biuro Lietuvoje pirmininkui M. Suslovui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 12, l. 15–16.

¹⁷ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas*, Vilnius, 1996, p. 268.

- ¹⁸ LYA, f. K-1, ap. 3, b. 685, l. 16, 20.
- ¹⁹ LSSR NKVD liaudies komisaro J. Bartašiūno raštas NKVD apskričių skyrių viršininkams, *ibid.*, b. 672, l. 199.
- ²⁰ H. Šadžius, „1944–1945 metai: sovietinė pricvartos mašina prieš ginkluotą pagrindį Lietuvoje“, *Lietuvos rytas*, 1994, vasario 19, Nr. 33.
- ²¹ SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas VKP(b) CK biuro Lietuvoje pirmininkui M. Suslovui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 12, l. 17.
- ²² *Ibid.*
- ²³ *Ibid.*, b. 8, l. 25–27.
- ²⁴ *Ibid.*, l. 36.
- ²⁵ *Ibid.*, l. 44–46.
- ²⁶ *Ibid.*, l. 47–48.
- ²⁷ *Ibid.*, b. 9, l. 236–237.
- ²⁸ *Ibid.*, l. 335, 336.
- ²⁹ *Ibid.*, ap. 3, b. 682, l. 60.
- ³⁰ *Ibid.*, l. 78.
- ³¹ *Ibid.*, ap. 10, b. 12, l. 23.
- ³² *Ibid.*, l. 30.
- ³³ *Ibid.*, l. 35.
- ³⁴ *Ibid.*, b. 27, l. 25, 26.
- ³⁵ *Ibid.*, b. 9, l. 285, 286.
- ³⁶ LSSR NKVD ir NKGB 1945 m. sausio mėn. raštas apie atliktą darbą 1944 m. gruodžio 20 d.–1945 m. sausio 1 d., *ibid.*, ap. 3, b. 682, l. 138, 139.
- ³⁷ *Ibid.*, l. 140.
- ³⁸ *Ibid.*, l. 179.
- ³⁹ *Ibid.*, l. 180.
- ⁴⁰ *Ibid.*, l. 195.
- ⁴¹ *Ibid.*, ap. 10, b. 9, l. 336, 337.
- ⁴² *Ibid.*, b. 19, l. 198.
- ⁴³ LSSR NKGB liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1945 m. vasario 14 d. tarnybinis pranešimas SSRS NKGB liaudies komisarui V. Merkulovui, *ibid.*, l. 201.
- ⁴⁴ J. Bartašiūno ir A. Guzevičiaus pranešimas L. Berijai ir V. Merkulovui, *ibid.*, l. 65.
- ⁴⁵ L. Tomaszewski, *Kronika Wileńska 1941–1945*, s. 134–135.
- ⁴⁶ J. Bartašiūno ir D. Rodionovo 1945 m. vasario mėn. vyriausybiniu telefonu L. Berijai perduota informacija, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 729, l. 268.
- ⁴⁷ *Ibid.*, l. 269–270.
- ⁴⁸ Penkiadienės NKGB suimtų žmonių suvestinės, *ibid.*, b. 690, l. 7–11.
- ⁴⁹ *Ibid.*, l. 13.
- ⁵⁰ *Ibid.*, l. 17.
- ⁵¹ *Ibid.*, l. 31.
- ⁵² *Ibid.*, l. 35.
- ⁵³ Pažyma apie Lietuvos SSR NKVD kovą su banditizmu ir antisovietiniu pagrindžiu 1945 m. vasario 1 d., *ibid.*, b. 694, l. 116–117.
- ⁵⁴ J. Bartašiūno 1945 m. kovo 9 d. raštas SSRS NKVD Kovos su banditizmu vyriausiosios valdybos viršininkui A. Leontjevui, *ibid.*, l. 128.
- ⁵⁵ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko pplk. Trošino ataskaita apie NKVD Vilniaus apskrities skyriaus veiklą 1944 m. spalio mėn., *ibid.*, b. 707, l. 135–136, 140.
- ⁵⁶ *Ibid.*, l. 137.
- ⁵⁷ Pažyma apie NKVD Vilniaus apskrities agentūrinį-operatyvinį darbą iki 1945 m. gegužės 31 d., *ibid.*, b. 1679, l. 36–37.
- ⁵⁸ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko pplk. V. Davydovo 1945 m. gegužės 19 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, b. 1679, l. 14–16.
- ⁵⁹ *Ibid.*, l. 16a.
- ⁶⁰ *Ibid.*, l. 17.
- ⁶¹ *Ibid.*, l. 18.
- ⁶² Vilniaus apskrityje veikiančių AK būrių 1945 m. kovo 28 d. sąrašas, *ibid.*, b. 1673, l. 2.
- ⁶³ LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininko plk. A. Gusevo 1945 m. gegužės 13 d. tarnybinis pranešimas valstybės saugumo komisarui A. Leontjevui Maskvoje, *ibid.*, l. 180–181.
- ⁶⁴ *Ibid.*, l. 185–188.
- ⁶⁵ *Ibid.*, l. 189.
- ⁶⁶ SSRS NKVD Kovos su banditizmu vyriausiosios valdybos viršininko A. Leontjevo 1945 m. gegužės 28 d. raštas J. Bartašiūnui, *ibid.*, l. 165a–167.
- ⁶⁷ A. Guzevičiaus ir J. Bartašiūno parengtas LSSR NKVD–NKGB lenkų ir lietuvių partizanų formuočių ardymo priemonių planas, *ibid.*, b. 692, l. 155–159.
- ⁶⁸ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko pplk. V. Davydovo 1945 m. gegužės 23 d. specialus pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, b. 1673, l. 29.
- ⁶⁹ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko pplk. V. Davydovo 1945 m. birželio 9 d. specialus pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, b. 1679, l. 69–71.
- ⁷⁰ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko kpt. G. Kruglyšovo 1946 m. vasario 25 d. tarnybinis pranešimas Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininkui plk. I. Rudykai, *ibid.*, ap. 18, b. 91, l. 79–80, 98–100.
- ⁷¹ *Ibid.*, ap. 3, b. 1679, l. 38–39.
- ⁷² *Ibid.*, b. 693, l. 117.
- ⁷³ *Ibid.*, l. 132.
- ⁷⁴ LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininko plk. A. Gusevo 1945 m. birželio 6 d. pažyma, *ibid.*, b. 1673, l. 207.
- ⁷⁵ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko pplk. V. Davydovo 1945 m. birželio 24 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, b. 705, l. 70–71.
- ⁷⁶ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko kpt. G. Kruglyšovo 1946 m. vasario 25 d. tarnybinis pranešimas plk. I. Rudykai, *ibid.*, ap. 18, b. 91, l. 80–81.
- ⁷⁷ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko pplk. V. Davydovo 1945 m. rugpjūčio 14 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, b. 1679, l. 202–204.
- ⁷⁸ NKGB Vilniaus aps. skyriaus viršininko mjr. A. Torgovkino 1945 m. lapkričio 30 d. tarnybinis pranešimas LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininkui plk. I. Počkajui, *ibid.*, b. 1676, l. 341–343.

⁷⁹ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko pplk. V. Davydovo 1945 m. rugpjūčio 14 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, l. 205–207.

⁸⁰ *Ibid.*, l. 207–208.

⁸¹ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko pplk. V. Davydovo 1945 m. rugpjūčio 5 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, l. 187.

⁸² NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko pplk. V. Davydovo 1945 m. rugsėjo 5 d. tarnybinis pranešimas, *ibid.*, l. 162–164.

⁸³ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko kpt. G. Kruglyšovo 1945 m. lapkričio 5 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, l. 231–236; ap. 18, b. 91, l. 81.

⁸⁴ LSSR NKGB 1945 m. lapkričio 4 d. pažyma apie Lietuvos SSR teritorijoje veikiančius partizanų būrius, *ibid.*, ap. 3, b. 717, l. 90.

⁸⁵ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko kpt. G. Kruglyšovo 1945 m. gruodžio 7 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, b. 1679, l. 260–266.

⁸⁶ NKVD Vilniaus aps. skyriaus viršininko kpt. G. Kruglyšovo 1946 m. sausio 14 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, l. 284–289.

⁸⁷ J. Bartašiūno tarnybinis pranešimas L. Berijai apie LSSR NKVD kovą su partizanais 1945 m. sausio

mėn., *ibid.*, b. 693, l. 4; b. 1555, l. 14.

⁸⁸ NKVD Trakų aps. skyriaus viršininko pplk. J. Rožavskio tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, l. 118.

⁸⁹ NKVD Trakų aps. skyriaus viršininko pplk. J. Rožavskio 1945 m. vasario 28 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, l. 131–132.

⁹⁰ *Ibid.*, l. 132.

⁹¹ *Ibid.*

⁹² *Ibid.*

⁹³ NKVD Trakų aps. skyriaus viršininko pplk. J. Rožavskio 1945 m. gegužės 5 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, b. 1557, l. 208, 211–212.

⁹⁴ NKVD Trakų aps. skyriaus viršininko pplk. J. Rožavskio 1945 m. birželio 3 d. tarnybinis pranešimas J. Bartašiūnui, *ibid.*, b. 1556, l. 21–22.

⁹⁵ *Ibid.*, l. 23–25, 33.

⁹⁶ NKGB Vilniaus aps. skyriaus viršininko mjr. A. Torgovkino 1945 m. rugsėjo 11 d. tarnybinis pranešimas, *ibid.*, b. 1676, l. 278–281.

⁹⁷ Agentūrinė byla „Akovcy“, *ibid.*, ap. 45, b. 1584, l. 7–9.

⁹⁸ NKVD–NKGB 1945 m. rugpjūčio 7 d. pažyma apie AK ginkluotas formuotes, *ibid.*, ap. 3, b. 1556, l. 197–198.

Gauta 1999 06 07

Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, Vilnius

Arūnas Bubnys

THE NKGB–NKVD ACTIONS AGAINST POLISH UNDERGROUND IN LITHUANIA IN 1944–1945

Summary

The Soviet Union has never considered the Armija Krajowa (AK) its ally and made every effort to annihilate the armed underground movement of Poles in Lithuania. The process of the annihilation of Polish underground movement is generally divided into three periods.

During the first period of the campaign in July 1944, the Soviets interned the AK units of the Vilnius and the Naugardukas districts. The Soviets arrested the district commandant A. Krzyzanowki, a number of commanding officers and about 7,900 soldiers. Nevertheless the Polish underground survived and continued its activities.

During the second period between July 1944–February 1945, the NKVD–NKGB launched regular operations against Polish underground. The campaign reached its peak in December 1944–January 1945. At the time, the operations against armed resistance in Lithuania were directed by S. Kruglov, the NKVD assistant commissar. During this period NKVD troops transferred to and concentrated

in Lithuania from other regions of the USSR and reinforced by a number of NKGB operatives handed a severe blow to the Polish underground. They arrested the executives of the AK staff and of the Government Commissioner's office to the Vilnius District. Between December 20, 1944 and February 6, 1945 the NKVD–NKGB arrested 9,249 Poles. After such big losses the process of gradual abatement of Polish resistance had started. Facing the Soviet terror many Poles of Lithuania decided to repatriate to Poland.

During the third period from March 1945 until autumn of the same year the AK units had finally ceased their activities, and Polish partisans persuaded by the NKVD–NKGB reported themselves to Soviet authorities. The last Commandant of the Vilnius district Wincenty Chrzaszczewsky-Ksawery was arrested on July 18, 1945. Between July 1944 and May 20, 1945 the NKGB arrested or detained 7,116 participants of the Polish underground and the activities of the AK in Lithuania were suppressed.